

Оксана Ременяка

кандидат мистецтвознавства,
завідувач відділу мистецтва новітніх технологій
ІПСМ НАМ України

oxarem@gmail.com

Oksana Remeniaka

PhD in Art Studies, head of the Department
of Modern Art Technologies Modern Art Research
Institute of the National Academy of Arts of Ukraine

orcid.org/0000-0001-6477-0627

ВАЛЕНТИНА МАРКАДЕ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКИ З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ: ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВІВ

VALENTYNA MARCADE AND HER CONNECTIONS WITH UKRAINIAN DIASPORA: THE PROBLEM OF INFLUENCES

Анотація. Розвідка, проведена на основі матеріалів Бахметевської колекції, що зберігається в архіві Колумбійського університету, присвячена відомій дослідниці українського авангарду Валентині Дмитрівні Васютинській-Маркаде та її зв'язкам з українською діаспорою — яскравими представниками мистецького середовища Києва та Харкова 1920–1930-х років: Вадимом Павловським, Аллою Гербурт-Йогансен та Любов'ю Дражевською. Ці матеріали є безцінним джерелом інформації про просвітницьку роботу українців еміграції, які своїм головним завданням вважали подолання шаблонів, нав'язаних російсько-радянською пропагандою, а саме повсюдної присутності «великого» російського мистецтва, яким би воно насправді не було — грузинським, литовським, молдавським чи українським.

Ключові слова: Бахметевська колекція, український авангард, Алла Гербурт-Йогансен, шаблони, українська діаспора.

Постановка проблеми. Українські інтелектуали поза батьківщиною, з якої вони фізично і духовно виростили, відчували обов'язок протистояти щораз якіснішим підмінам національного мистецтва, які в якості пропаганди радянська влада продукувала на експорт. Одним з найбільш культових шаблонів «на експорт» була усталена монополія на мистецтво авангарду, що мало стійкий прикметник «російський». Зберігаючи ясний і тверезий погляд на культуру рідного народу, українські інтелектуали в екзилі провадили копітку роботу над збереженням культурного спадку України, намагались відстояти ту частку української культури, яка по праву належить до найбільш видатних її сторінок, а саме українського мистецтва 20–30-х рр. XX століття та творчий спадок яскравих особистостей, які його представляли.

До зацікавлення дослідниці російського авангарду Валентини Маркаде українською тематикою долучились відомі представники української діаспори, спричинивши суттєву зміну акцентів у дослідженні авангардного мистецтва 20–30-х років XX століття. Деякі фрагменти цього захоплюючого процесу розкриває запропонована розвідка.

Дослідження стало можливим завдяки науковому стажуванню авторки в рамках міжнародного академічного обміну, здійснюваного програмою ім. Фулбрайта в Україні. Стажування відбувалося в Інституті Гаррімана Колумбійського університету (Нью-Йорк, США).

Мета: на основі викладеного матеріалу пока-

зати просвітницьку роботу представників української діаспори, які прагнули подолати культурні шаблони, нав'язані російсько-радянською пропагандою.

Виклад основного матеріалу. Ім'я Валентини Васютинської-Маркаде вперше з'явилося в українській пресі у журналі «Сучасність», який видавався Українським товариством закордонних студій «Сучасність» у Мюнхені. Її стаття про Казимира Малевича відкривала новий розділ журналу «У приймах у чужих» [1].

На початку публікації було розміщено короткий життєпис самої Валентини Маркаде, у якому зазначено, що вона є «авторкою багатьох статтів про російську культуру й зокрема малярство французькою й російською мовою. Маркаде кілька років тому зацікавилася українським малярством і тепер готує книгу про нього» [1, с. 65]. Це була стаття, зроблена спеціально для «Сучасності» — її первісний варіант був надрукований німецькою та англійською у книзі «Kasimir Malewitsch. Zum 100 Geburtstag» (Кельн, 1978, Galerie Gmurzynska).

У часописі «Нові дні» за 1982 рік знаходимо допис про захист дисертації Валентиною Маркаде, передрукований з тижневика «Русская Мысль» [2], що саме по собі було доволі дивним, зважаючи на монархічне, з елементами великодержавного шовінізму спрямування російського часопису. У цьому сенсі передрук в українській пресі публікації про захист у Сорбоні дисертації мистецтвознавиці В. Д. Васютинської-Маркаде виглядає приємним винятком.

Захист відбувся 17 жовтня 1981 року в Національному Інституті Східних мов і цивілізацій Університету Нова Сорбона (INALCO). На той час книга В. Маркаде про російське мистецтво «Le Renouveau de l'art pictural russe. 1863–1914» вже користувалася великою популярністю серед істориків мистецтва, колекціонерів, музейних працівників. Як зазначав автор повідомлення І. Дюбуа: «Всі присутні були приємно здивовані розрядженою атмосферою, яка панувала під час дискусій... Професор де Лябриоль, поздоровляючи кандидатку, подякував їй за те, що вона довела свій труд до кінця, не зважаючи на неймовірні труднощі вибраної теми. Тема дійсно була не простою: “Вклад у вивчення українського образотворчого мистецтва” й визначає головні лінії розвитку художніх форм, які появились на території, яка сьогодні має назву Україна, споконвіку.

Советський Союз не допускає можливостей незалежного розвитку української культури, яка існувала задовго до її русифікації. Примари “самостійности”, “національного шовінізму” звичайно висувуються на перший план.

Спроба відновити історичну правду вже сама по собі є для Советського Союзу “ворожим політичним актом”. Можна вітати працю В. Д. Васютинської-Маркаде, яка одержала за свою роботу найвище відзначення, як свого роду вінок на могилу тих, хто загинули або потерпіли в ім'я затвердження свого національного мистецтва. Їм і була присвячена ця праця» [3].

Валентина Маркаде опублікувала статтю за темою дисертації, де, зокрема, зазначила, що доволі складною частиною дослідження був «невпинний пошук документів у західних бібліотеках і часто у родинних архівах емігрантів» [4]¹.

Про те, хто саме з емігрантів люб'язно надавав свої архіви пані Маркаде, як почалось її захоплення, хто саме спрямував науковий інтерес дослідниці у русло українського мистецтва, знаходимо інформацію у архівних документах Любові Дражевської.

Першу зустріч з Любов'ю Дражевською та Аллою Гербурт-Йогансен влаштував Валентині Маркаде Вадим Павловський² — пасинок Василя Кричевського. Про це довідуємось з листа Алли Гербурт-Йогансен: «Дуже сумно, що Павловський помер... Чи це той Павловський, що колись хотів писати про Майка Йогансена і подарив через вас книжку “Подорож Леонардо...”, що я її Вам віддала, коли ви востаннє приїздили? Чи той, що не любив Бойчука і влаштував зустріч нашу у Вас з професором мистецтва з Франції Валентиною Дмитрієвною Маркаде?»³

Алла Гербурт-Йогансен часом бувала доволі категоричною, а життєвий досвід спонукав до обережності, особливо коли це стосувалось спогадів про її колишнє життя у Харкові та спроб заїжджих істориків отримати інформацію про її близьких, розстріляних НКВД: «Ви колись писали (чи казали), що про мене, може, напишете Б. Нічого не треба писати: давати жвачку журналістам і науковцям, які (особливо у нас на еміграції) научились в університетах “что история что дышло — куда повернешь, туда и вышло”. Багато недоговореного, багато в тіні. Це краще»⁴ — писала Алла Йогансен про одного українського історика, який у далеких 80-х зачастив до неї у Мюнхен.

До Валентини Маркаде Алла Вікентіївна була більш прихильною, можливо через те, що бачила її науковий потенціал і заповзятість: «Я послала вашій протеже пані д-ру В. Маркаде ще у листопаді фотокопію брошури про українське народне мистецтво, що її написав д-р Гоцій. 27 грудня вона прислала карточку з новорічними побажаннями, написала, що наразі займається творчістю Т. Шевченка, а потому перейде до Репіна і тоді до ХХ сторіччя. Я їй досі собі не можу уявити профілю цієї славістки, наукового звичайно, і не знаю, чи варто було одверто з нею говорити»⁵.

Перед своєю поїздкою до Радянського Союзу Валентина Маркаде отримала від Алли Йогансен та Любові Дражевської чимало порад і контактів колишніх друзів — подруги уважно стежили за її мандрями і обмінювалися у листах інформацією щодо цього. В одному з листів Алла цитує Любі фрагменти листа Валентини Дмитрівни — своєрідний звіт про подорож до СРСР, тому можемо майже до stemенно відтворити перебіг її «мандрівки за українським мистецтвом»:

«П. Маркаде задоволена з подорожі, бо бачила багато людей — художників і мистецтвознавців, а також багато старих мистецьких творів у музеях, між іншим “чотири чудові картини (великі композиції) Д. Левицького, про яких ніхто ніде не згадує, навіть Дягілев. Вони належали прабабці французького посла, за походженням росіянки. Вона вийшла заміж за французького посла і ці картини зберігались у ящиках довгі роки... Тепер вони повернулись до Росії і їх реставрували у Пушкінському музеї... Така рідкісна знахідка просто скарб для дослідника ... а мені до Києва їздити взагалі не дозволяють ... Ось чому я по крихтам збираю будь яку можливу інформацію для відновлення істинного стану речей, щоб вірно висвітлити події і, головне, мрії, прагнення і переживання, як би з середини, а не тому, що фактично відбулось. ... цього ніхто окрім прямих свідків епохи, вже сказати не може, и все повертається, замовчується і просто знімається з рахунку, як те, що ніколи не існувало”.

“Відчувається з боку Советів настороженість, недовіра і озлобленість, яку вони приховують”. Потім п. Маркаде просить мене розповісти як можна більше подробиць про життя і настрої села і міста про той народ, який у радянських книгах називають “революційною масою”. Вона пише: “Для моєї роботи це справжній скарб. Адже усі книги пишуться за вказівкою, з певним завданням замести сліди справжнього стану речей.

Розібратись у всьому цьому не так і просто, а для іноземців (моя книга вийде французькою) зовсім вже не можливо. Текст Афанасьєва у мене є (про Афанасьєва я їй якимсь писала) а йому навіть писала свого часу, як і багатьом іншим — Бажану, Родичу, Блюміній, але ніхто не відповів, хоча Афанасьєв і переписується с пасербицею Нілуса, яка живе у Парижі”. Бачите Люба, яка жива й повна ентузіазму п. Маркаде».

Алла Вікентіївна листується з Валентиною Маркаде, цитує її у листі до Люби Дражевської, захоплюється її ентузіазмом і бере «українську освіту» пані Маркаде у свої руки: «Ще багато можна було б цитувати з її листа. Про те, наприклад, що вона сама побачила те, як переслідується і поборю-

ється українство. Люба, може Ви можете порадижити які книжки безпосередніх свідків, що написані на еміграції, треба було б їй порадижити. Та вона прагне все нового матеріалу. Чи у Вас є свої спогади хоча б про Вашого батька, чи про голодних дітей, про Ваше навчання у ІНО? Подумайте чим ми могли б допомогти пані Маркаде в її збиранні матеріалів».

Проте найцікавіший і доволі красномовний фрагмент подорожі — це спілкування з Оксаною Павленко, про яку у тому ж листі пише Алла: «Вона побувала в Петербурзі і Москві. До Києву її влада не пустила. П. Маркаде відшукала О. Павленко. Вона дуже старенька, дуже хвора, живе у Москві у племінниці. Вона має ще добру пам'ять і розповіла як вона вступила до гуртка бойчукістів. Вона удала, що не чує, коли пані Маркаде згадала про мене. Хоча умовилися зустрітись ще раз, але повторна зустріч не відбулася. Бідна Оксана! Зайве ускладнення в тяжкому співжитті з МВД. Ми якось не подумали про це, коли сказали, що Оксана живе у Москві. Не лише амуніцію, але й настрій мас вже підготували комуністи для "последнего боя". А тут, у Німеччині вони уже руйнують саботажами, забастовками, терористичними актами, розпалюють громадянську війну»⁶.

У відповідь Люба Дражевська подає список літератури для В. Маркаде:

«Дякую, що ви мені так докладно написали.

Бідна Оксана Павленко! Треба допомогти Маркаде зібрати матеріали про Україну 20–30-х років. Мені здається, що її чоловік читає по-українському, бо він же переклав "Тіні забутих предків".

Деякі книги можна дістати в бібліотеці ім. С. Петлюри:

С. Підгайний "Українська інтелігенція на Соловках"

Ю. Лавріненко "Розстріляне відродження"

В. Барка "Жовтий князь" (про голод)

В. Петров "Нищення української інтелігенції"

Ю. Луцький. Про ВАПЛІТЕ (точної назви не пригадую)

Російською мовою є дуже добра книжка Гроссмана "Все течет", де описані розкуркулювання і голод на Україні»⁷.

Висновки. В такий спосіб непересічні особистості, утікачі від жахів війни і большевизму, Алла Гербурт Йогансен, Любов Дражевська та Вадим Павловський, як носії і безпосередні учасники мистецького життя України 20–30-х років ХХ століття, зуміли налаштувати «оптику» дослідниці саме на українське мистецтво. В особі Валентини Васютинської-Маркаде вони знайшли вдячну і ретельну дослідницю, яка зуміла реалізувати свої пошуки у вагомих публікаціях і привернути до проблеми українського мистецтва 20–30 років ХХ століття увагу наукового середовища Європи.

¹ Основний виклад дисертації було опубліковано у статті Valentine Marcade Contribution a L'Etude de L'Art Pictural Ukrainien// Revue des Etudes Slaves — Anne 1982. #54–3. P. 497–504.

² Павловський Вадим Методієвич (4 жовтня 1907, Київ — 10 лютого 1986, Нью-Йорк) — син Євгенії Щербаківської, рідної сестри Вадима і Данила Щербаківських, пасинок Василя Кричевського. Його батько, Павловський Методій Іванович — український літератор, історик, журналіст, редактор газети «Рада» (1906–1914). В. Павловський є автором розвідок «Василь Григорович Кричевський» (Нью-Йорк, 1974), «Данило Михайлович Щербаківський» («Сучасність», Мюнхен, 1973), за фахом інженер-хімік, брав активну участь у створенні Українського музею в Нью-Йорку, був також фотографом, колекціонував живопис, фотографії, мав велику підбірку газетних матеріалів, колекцію мінералів, діапозитивів, велику бібліотеку. Своєю духівницею В. Павловський призначив Любов Дражевську. За її спогадами: «Велику колекцію картин Василя Кричевського він заповів Українському музеєві. Книжки я поділила: з історії мистецтва і архітектури — Музеєві, решту — Академії, їй же архіви. Завтра разом з адвокатом йдемо відкривати сейф, знаю лише, що там мають бути невеликі картини Кричевського» (Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 16.04.1989, Люба Дражевська до Алли Гербурт).

³ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 21.04.1986, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

⁴ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 2. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 04.08.1988, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

⁵ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 31.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

⁶ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 6. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 31.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

⁷ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 6. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 26.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

Література

1. Маркаде В. Селянська тематика в творчості Казіміра Севериновича Малевича (1878–1935) // Сучасність. № 2. 1979. С. 65–76.
2. Русская Мысль, Ч. 3415 за 3 июля 1982.
3. Дюбуа І. Дисертація про українське мистецтво в Сорбонні // Нові дні. 1982. Листопад, Ч. 11 (393). С. 9–11.
4. Valentine Marcade Contribution a L'Etude de L'Art Pictural Ukrainien // Revue des Etudes Slaves. 1982. №54–3. P. 497–504.

References

1. Markade V. Selyans'ka tematy`ka v tvorchosti Kazimira Severy`novy`cha Malevy`cha (1878–1935) // Suchasnist`. # 2. 1979. S. 65–76.
2. Russkaya Myisl, Ch. 3415 za 3 iyulya 1982.

3. Dyubua I. Dy`sertaciya pro ukrayins`ke my`steczstvo v Sorbonni // Novi dni. 1982. Ly`stopad. Ch. 11 (393). S. 9–11.

4. Valentine Marcade Contribution a L'Etude de L'Art Pictural Ukrainien // Revue des Etudes Slaves. 1982. #54–3. P. 497–504.

Remeniaka O.

Valentyna Marcade and her connections with Ukrainian diaspora (The problem of influences)

Abstract. The research was made on the basis of materials from the Bakhmeteff Archive of Columbia University and related with the name of the famous researcher of Ukrainian avant-garde Velentyna Vasiutynska-Marcade and her connections with Ukrainian diaspora, a bright representatives of the artistic environment of Kyiv and Kharkiv of the 1920s and 1930s — Vadym Pavlovsky, Alla Herburt-Johansen and Lubov Drazhevs`ka. These materials are an invaluable source of information about educational work of Ukrainians in exile, who considered their main task was to overcome patterns imposed by Soviet propaganda, namely the ubiquitous presence of “great” Russian art, whatever it was — Georgian, Lithuanian, Moldavian or Ukrainian.

Keywords: Bakhmeteff Archive, Ukrainian avant-garde, Alla Herburt-Johansen, patterns, Ukrainian diaspora.

Стаття надішла до редакції 22.07.2022